

Юлія Корнелюк

асистент кафедри теорії, історії та філософії права
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету "Львівська політехніка",
ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0001-7569-1684>,
yu.korneliuk@i.ua

РОЛЬ ДЖЕРЕЛ ПРАВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

<http://doi.org/10.23939/law2021.30.062>

© Корнелюк Ю., 2021

Проаналізовано інтеграційні процеси та роль джерел права. У країнах Східної Європи простежується схильність до трактування права як позитивного закону, зміст якого зумовлений не стільки природними приписами, скільки потребами суспільства, які краще знає держава, що втілює їх у законодавчих актах; відсутність теоретично обґрунтованої та визнаної офіційно концепції наступництва права в межах однієї держави або цивілізації. Унаслідок цього таке явище, як рецепція права, відбувається у латентних формах, є обмеженим і непослідовним. Стійкі позиції прихильників природного права у країнах Європи характеризувались тим, що позитивний закон західно-європейські юристи сприймали як важливу, але лише складову частину того, що називається правом. Вивчення права здійснювалось у тісному взаємозв'язку з нормами моралі. Судова діяльність була орієнтована на положення права, а не на власний розсуд під час винесення рішень у справі. Для країн романо-германської правової системи характерне спрямування до створення абстрактних правових норм, до охоплення всієї сфери права досконало структурованою системою, до розроблення методів для побудови юридичних конструкцій. Акцентуючи на зближенні джерел романо-германського й англосаксонського права взагалі та на їх гармонізації зокрема, вчені вказують на те, що цей процес здійснюється не сам по собі, а під впливом процесів економічної, соціальної та іншої інтеграції, яка прямо впливає не лише на розвиток національних правових систем і правових сімей, а й на еволюцію відповідних джерел права. Визначення меж інтеграції систем джерел права різних правових сімей залежить від низки об'єктивних обставин (мети, можливих засобів тощо), відповідно до яких можуть використовуватись різні методи: адаптації, гармонізації, уніфікації, імплементації, апроксимації тощо. Тому на початку XXI ст. однією з актуальних проблем є вплив глобалізаційних процесів на розвиток правотворення. Світ на порозі створення нової моделі права – світової глобальної правової системи, на підставі зближення і досягнення одноманітності внутрішньодержавних та міжнародних систем на основі єдиних норм, стандартів, юридичних принципів.

Ключові слова: правова сім'я; романо-германська правова сім'я; глобалізація; класифікація.

Постановка проблеми. Система джерел права, притаманна кожній з наявних правових систем, може свідчити про їх спільність, що ґрунтується на однорідності низки джерел права, але їх різному розумінні та тлумаченні [1, с. 131]. Різна природа, зміст та принципи організації тієї чи іншої правової системи в межах певної правової сім'ї визначають розвиток, структуру та зміст системи джерел права. Тому необхідно розглядати як спільні, так і відмінні риси їх організації.

Аналіз дослідження проблеми. Варто згадати роботи сучасних вітчизняних дослідників В. Д. Бабкіна, С. Д. Гусарева, В. С. Журавського, О. В. Зайчука, А. П. Зайця, Л. А. Луць, О. Г. Мурашина, П. О. Недбайла, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, М. П. Орзіха, О. В. Петришина, Л. В. Петрової, П. М. Рабіновича, В. М. Селіванова, В. Ф. Сіренка, О. Ф. Скакун, О. В. Скрипнюка, С. Г. Стеценка, Р. Б. Тополевського, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка, О. І. Ющика, які торкались різних аспектів досліджуваної проблеми. Окремі види джерел права досліджували у своїх роботах А. В. Грищенко, Г. І. Дутка, Є. П. Євграфова, Б. В. Малишев, С. В. Місевич, Д. М. Михайлович, І. М. Овчаренко, О. А. Татарчук, Д. Ю. Хорошковська та ін.

Метою статті є визначення ролі джерел права України в контексті інтеграційних процесів, а також поглиблення концептуальних основ теорії джерел права та вироблення їх теоретико-методологічних засад.

Виклад основного матеріалу. Глобалізацію сьогодні розглядають як реальний, багатовимірний комплекс різних процесів, що включає інтенсифікацію міждержавних економічних, політичних, соціальних, культурних зв'язків, трансформацію світової економіки та формування глобальних ринків, значне поширення західної системи ліберально-демократичних цінностей та одночасне посилення їх несприйняття. Сутність глобалізації полягає в посиленні взаємозалежності, взаємовпливу, взаємодії різних суспільств, їхніх економічних, політичних, соціальних, духовних структур [2, с. 5–6]. У цій площині необхідно ставити питання про можливість впливу на ці процеси, оскільки, на думку багатьох вчених, суспільству потрібна вища якість управління соціальними процесами. Водночас подальше існування людства потребує доповнення економічної та політичної інтеграції світового співтовариства – правовою [3, с. 18], оскільки право – інструмент глобалізації та одночасно засіб управління її процесами [2, с. 4].

Першим етапом глобалізації у сфері права слід вважати рецепцію римського права в XVI ст., коли країни Європи запозичили норми римського права, удосконаливши національні правові системи.

Наступним кроком у цьому напрямі було утвердження ідей невідчужуваності прав та свобод людини і громадянина та їх закріплення у Декларації незалежності США 1776 р., Декларації прав людини і громадянина (Франція, 1789 р.), згодом – у Загальній декларації прав і свобод людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.

Одним із виявів глобалізації в сфері права можна вважати інтеграційні процеси, що відбувалися на теренах СРСР протягом 1918–1991 рр. Це проявилось у створенні типової системи права та відповідно джерел права у п'ятнадцяти республіках, а також у поширенні політико-правового впливу на країни Східної Європи.

На сучасному етапі спостерігається утвердження та поширення ідеї європейської інтеграції та перетворення Європейського Союзу на модель нового світового порядку. Формально ці положення закріплено в Договорі, який запроваджує Конституцію для Європи. Крім того, для цього процесу на сучасному етапі характерне прийняття міждержавних угод: Гельсінкської міжнародної декларації, Паризької хартії тощо [4, с. 19].

У різних правових системах глобалізаційні процеси мають певні особливості. Історично становлення правових систем країн, що входять до континентальної системи права, відбувалося в

період Нового часу, коли принцип персональних юрисдикцій поступається поділу права за іншою ознакою – на правові сім'ї, унаслідок розвитку королівського (загального) права в Західній Європі, урахуваючи такі критерії поділу традиції права, як: 1) характер форм і джерел права та їх співвідношення; 2) концепція правового регулювання, що визначає характер відносин держави та особи; методи й мета правового регулювання; правові цінності; 3) структура права та зміст основних його інститутів; 4) міра впливу римського права [5, с. 9].

Водночас ХХ ст. характеризується конвергенцією (зближенням) романо-германського та англосаксонського права на основі подібності їх фундаменту – західної буржуазно-демократичної основи. Відмінність між цими сім'ями стосується радше їх форми, ніж змісту. Під загальними основами романо-германського та англо-саксонського права необхідно розуміти, на думку М. М. Марченка, однотипну (ринкову, капіталістичну) економіку, на основі якої виникає і розвивається відповідне соціальне, політичне, ідеологічне та правове середовище у вигляді національних правових систем та правових сімей. Водночас існування особливостей зазначених сімей свідчить про те, що між ними є лише спільність, але не єдність, що вони – відокремлені одна від одної системи, а не єдина органічна система [6, с. 344].

Попри певні відмінності між романо-германською правовою системою і системою загального права, вони мають спільну соціально-економічну, політичну та світоглядну основу. Право розглядали як природне явище, до того ж визнавали необхідність правил, які встановив монарх. Крім цього, визнавали існування національного права – римського, яке ставили вище від законів та звичаїв [5, с. 15].

В основі зазначеного поділу країн – не випадкові фактори, а стародавні традиції. Згідно з ними, перша група країн, які називають також країнами кодифікованого права, історично орієнтувалась і ґрунтувалась на цінностях римського права, тоді як англо-американська група країн у розвитку свого національного права надавала пріоритет джерелам, які були продуктом власного історичного розвитку, – актам судових органів влади.

Для романо-германської правової сім'ї характерний високий рівень нормативності права і, відповідно, рівень правопорядку. Крім того, традиційно визнавали, що для германської правової сім'ї, як і для романської, був характерний поділ права на публічне та приватне, невизнання правового прецеденту джерелом права, судам не надавали функції правотворчості, їм забороняли виносити загальнообов'язкові рішення, існували кодифіковані законодавчі акти: австрійський, німецький, швейцарський цивільні кодекси.

Для досліджень джерел права в романо-германській правовій сім'ї характерні такі риси: усебічність та багатоаспектність; домінування протягом тривалого часу формально-юридичного підходу до їх визначення; визнання верховенства та пріоритету закону в системі формальних джерел права. Необхідно звернути увагу на те, що у країнах так званого “соціалістичного табору” відбувалося ототожнення права й закону. Інші джерела права традиційно посідали другорядне місце в системі джерел права.

Спільними для всіх правових систем, що входять у романо-германську правову сім'ю, є такі джерела права: нормативно-правові акти на чолі із законом; звичаї, що створюють систему норм, звану звичаєвим правом; судова практика, судові прецеденти, які загалом визнаються джерелом права, але іноді в деяких країнах ця складова права відкидається; міжнародні договори; загальні принципи права, відповідно до яких має будуватися діяльність судових та інших державних органів; доктрина, за допомогою якої виробляються принципи романо-германського права та створюються норми права [7, с. 384].

Відмітною рисою романо-германського права є особливе значення закону в системі джерел права. Найкращим засобом встановлення справедливого, відповідного праву рішення є звернення саме до закону. Така тенденція відповідала встановленим у суспільстві принципам демократії, з

одного боку, а з іншого – обґрунтовувалася тим, що державні органи мали більші можливості порівняно з іншими організаціями для координування різних секторів суспільного життя та для визначення спільного інтересу. Суворість викладення закону є запорукою його чіткого виконання [8, с. 78].

Відмітними рисами країн сім'ї загального права є: суддівський характер (в його основу покладені й залишаються рішення королівських судів у Англії, рішення Верховного Суду США тощо); яскраво виражений “казуальний” характер, система домінування “прецедентного права” і повної або майже повної відсутності “кодифікованого” права (кодифікованого законодавства); дія правила: у випадку, якщо джерела права суперечать одне одному, рішення приймають “за справедливостю” на підставі суддівських рішень.

Крім того, для системи англосаксонського права звичними є положення: законодавство – це те, що творить законодавець (парламент), а юридично значуще законодавство – це те, що вирішив суд; у практичному аспекті юридичне значення парламентського акта зводиться до визначення його сили вищим судовим органом. До системи джерел права країн англо-саксонської правової системи слід зарахувати судові прецеденти, нормативно-правові акти – статuti, правові звичаї, нормативно-правові договори, принципи права, правову доктрину.

Розвиток світових інтеграційних процесів сприяв конвергенції правових систем, взаємовикористанню найкращих позитивних аспектів – такого висновку дійшла група вчених-юристів, які досліджували національні правові системи країн континентального права, зокрема Німеччини, Франції, Італії, Швеції, Польщі та деяких інших [9]. Наприклад, на їхню думку, з урахуванням національних та історичних традицій, у розвитку правової системи держави вплив судового рішення може набувати різних форм: обов’язкових, рекомендаційних, допоміжних, ілюстраційних. Оптимальна для кожної країни форма визначається відповідно до балансу між нормами процесуальних кодексів і практикою прийняття судових рішень, що постійно оновлюється. У романо-германській правовій системі судовий прецедент має інтерпретувальний характер стосовно чинної законодавчої норми. Незалежно від того, визнається чи не визнається судовий прецедент як джерело права, суди без формальних посилань інтенсивно використовують попередні рішення, як правило, для з’ясування значення чинного закону (Німеччина) або вирішення сумнівів щодо застосування закону, або усунення прогалин у праві. Отже, у правових системах Німеччини, Франції, Італії, Швеції та деяких інших країн кодифікованого права судовий прецедент фактично виступає як інтерпретаційний інструмент щодо чинних законів, тому про конфлікт між судовим прецедентом і нормативно-правовим актом як джерелами права стверджувати не можна [9].

Висновки. Різна природа, зміст та принципи організації правових систем визначають розвиток, структуру та зміст відповідних систем джерел права, які мають спільні та відмінні риси. Сучасний розвиток систем джерел права є різноаспектним і охоплює інтеграцію систем джерел права різних правових сімей, що здійснюється шляхом адаптації, гармонізації, уніфікації, імплементації тощо та передбачає декілька напрямів. Серед них: взаємопроникнення правових доктрин; зростання ролі міжнародного договірної регулювання суспільних відносин; поява нових джерел права та перерозподіл вагомості в системі джерел права щодо правового регулювання між наявними джерелами права; уніфікація та стандартизація змісту законодавства; поширення впливу законодавства міжнародних організацій на зміст національних систем джерел права тощо.

Отже, інтеграція систем джерел права різних правових сімей є об’єктивним явищем, що зумовлене процесами глобалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Онiщенко Н. М. (2002). *Правова система і держава в Україні*. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: ІДіП НАНУ. 131 с.
2. Оборотов Ю. М. (2003). Сучасне праворозуміння та визначення права. *Актуальні пробл. держави і права*. Вип. 18. С. 4–9.

3. Пархоменко Н. М. (2006). Еволюція вітчизняного розуміння джерел права в контексті праворозуміння у 20–70 роки ХХ століття. *Часопис Київського університету права*. № 3. С. 14–18.
4. Гловюк І. В. (2002). Юридична доктрина як джерело права. *Правова держава очима молодих дослідників: матеріали 5-ї звітної щорічної студентської наукової конференції*, Одеса, 25 квітня 2002 р. Одеса: Юрид. літ. С. 16–20.
5. Задирака Н. Ю. (2005). Теоретико-правові питання законотворчості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень”. Київ. 16 с.
6. Смітюх А. В. (2004). Звичаї як джерело права в контексті нового законодавства України (перспективи застосування господарськими судами). *Вісник господарського судочинства*. № 1. С. 344–348.
7. Дністрянський С. С. (2002). Загальна наука права і політики. Антологія української юридичної думки: В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Т. 1: Загальна теорія держави та права, філософія та енциклопедія права. К.: Вид. Дім “Юридична книга”. С. 384–408.
8. Цимбалюк М. М. (2008). Онтологія правосвідомості: теорія та реальність: монографія. Київ: Атіка. 288 с.
9. Гусарев С. Д. (2000). Юридична деонтологія. Київ: ВІРА-Р; Дакор. 358 с.

REFERENCES

1. Onishhenko N. M. (2002). **Pravova sy'stema i derzhava v Ukrayini**. [Legal system and state in Ukraine]. *Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korecz'kogo NAN Ukrainy*. K.: IDiP NANU, 131 s. [in Ukrainian].
2. Oborotov Yu. M. (2003). **Suchasne pravorozuminnya ta vy'znachennya prava**. [Modern legal understanding and definition of law]. *Aktual'ni probl. derzhavy i prava. Vy'p. 18*. S. 4–9 [in Ukrainian].
3. Parxomenko N. M. (2006). **Evolyuciya vitchy'znyanogo rozuminnya dzherel prava v konteksti pravorozuminnya u 20–70 roky' XX stolittya**. [Evolution of domestic understanding of sources of law in the context of legal understanding in the 20–70s of the twentieth century]. *Chasopy's Ky'yivs'kogo universy'tetu prava*. No. 3. S. 14–18 [in Ukrainian].
4. Glovyyuk I. V. (2002). **Yury'dy'chna doktry'na yak dzherelo prava**. [Legal doctrine as a source of law]. *Pravova derzhava ochy'ma molody'x doslidny'kiv: materialy' 5-yi zvitnoyi shhorichnoyi students'koyi naukovoyi konferenciyi, Odesa, 25 kvitnya 2002 r. Odesa: Yury'd. lit.*, S. 16–20 [in Ukrainian].
5. Zady'raka N. Yu. (2005). **Teorety'ko-pravovi py'tannya zakonotvorchosti**: [Theoretical and legal issues of lawmaking] avtoref. dy's. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yury'd. nauk: specz. 12.00.01 “Teoriya ta istoriya derzhavy i prava; istoriya polity'chny'x i pravovy'x uchen'”. K., 16 s. [in Ukrainian].
6. Smityux A. V. (2004). **Zvy'chayi yak dzherelo prava v konteksti novogo zakonodavstva Ukrayiny' (perspekty'vy' zastosuvannya gospodars'ky'my' sudamy')**. [Customs as a source of law in the context of the new legislation of Ukraine (prospects of application by commercial courts)]. *Visny'k gospodars'kogo sudochy'nstva*. No. 1. S. 344–348. [in Ukrainian].
7. Dnistrians'ky'j S. S. (2002). **Zagal'na nauka prava i polity'ky'** [General science of law and politics]. *Antologiya ukrayins'koyi yury'dy'chnoyi dumky'*: V 6 t. Redkol.: Yu. C. Shemshuchenko ta in. T. 1: Zagal'na teoriya derzhavy ta prava, filosofiya ta enkcy'klpediya prava. K.: Vy'd. Dim “Yury'dy'chna kny'ga”, S. 384–408 [in Ukrainian].
8. Cy'mbalyuk M. M. (2008). **Ontologiya pravovidomosti: teoriya ta real'nist'** [Ontology of legal consciousness: theory and reality]: monografiya. K.: Atika, 288 s. [in Ukrainian].
9. Gusarev C. D. (2000). **Yury'dy'chna deontologiya** [Legal deontology]. K.: VIRA-R; Dakor. 358 s. [in Ukrainian].

Дата надходження: 06.04.2020 р.

Yuliia Korneliuk

Assistant of the Department
of Theory and Philosophy of Law
Institute of Law and Psychology
Lviv Polytechnic National University

**THE ROLE OF SOURCES OF UKRAINIAN LAW
IN THE CONTEXT OF INTEGRATION PROCESSES**

The article analyzes the integration processes and the role of sources of law. In the countries of Eastern Europe there is a tendency to interpret the law as a positive law, the content of which is determined not so much by natural prescriptions as by the needs of society, which are better known to the state, which embodies them in legislation; the absence of a theoretically sound and officially recognized concept of succession of law within one state or civilization. As a result, such a phenomenon as the reception of law, occurs in latent forms, is limited and inconsistent. The stable position of supporters of natural law in European countries was characterized by the fact that positive law was perceived by Western European lawyers as an important, but only an integral part of what is called law. The study of law was carried out in close connection with the norms of morality. Judicial activity was focused on the provisions of law, and not on their own discretion in making decisions on the case. For the countries of the Romano-Germanic legal system is characterized by a focus on the creation of abstract legal norms, to cover the entire field of law in a perfectly structured system, to develop methods for constructing legal structures. Emphasizing the convergence of sources of Romano-Germanic and Anglo-Saxon law in general and their harmonization in particular, scholars point out that this process is not carried out by itself, but under the influence of economic, social and other integration, which directly affects not only development national legal systems and legal families, but also on the evolution of relevant sources of law. Determining the boundaries of integration of systems of sources of law of different legal families depends on a number of objective circumstances (purpose, possible means, etc.), according to which different methods can be used: adaptation, harmonization, unification, implementation, approximation, etc. Therefore, at the beginning of the XXI century, one of the pressing problems is the impact of globalization processes on the development of lawmaking. The world is on the verge of creating a new model of law – the global legal system, based on the convergence and achievement of uniformity of domestic and international systems on the basis of common norms, standards, legal principles.

Key words: legal family; Romano-German legal family; globalization; classification.